

MIȘCAREA DE EMANCIPARE NAȚIONALĂ A GRECILOR (1789-1821). ETAPE, EVOLUȚIE, CARACTERISTICI (I)

Dragoș Palade

Evoluția istorică a grecilor, precum și progresele înregistrate în planul dezvoltării conștiinței naționale, au fost indisolubil legate de realitățile din spațiul central și sud-est european, în general, și de condițiile existente în cadrul Imperiului Otoman, în special. Dificultățile de ordin politic, financiar, administrativ, social¹ etc., dar mai ales presiunea Marilor Puteri, acutizată în secolele XVIII și XIX, au fost factorii răspunzători de decăderea statului sultanilor. Această situație dificilă s-a repercutat asupra specificului populației în cauză², aflată încă de la cucerirea otomană într-un proces de conservare a tradițiilor și a culturii sale. Participarea la exercițiul puterii putea fi o garanție a succesului acestei dominante a lumii grecești. Totodată, educația și cultura aleasă, precum și cunoașterea limbilor străine, extrem de necesare în derularea activităților economice, i-au recomandat Divanului în utilizarea lor ca interpreți³

¹ Limitarea veniturilor ca urmare a reducerii însemnate a teritoriilor din care se strângea *kharâc*-ul (impozit ridicat de la nemusulmani), presiunea economică externă (importul de mărfuri occidentale), tendințele de autonomie din provinciile arabe, tulburările sociale, toate acestea au concurat la reculul puterii otomane (Wayne S. Vucinich, **The Nature of the Balkan Society under Ottoman Rule**, în *Slavic Review*, II, 1962, p. 600). În plus, Imperiul Otoman era definit de trei elemente care acționau împreună: sultanul, religia și armata. Statul depindea de caracterul, tăria și abilitatea conducătorului său. Divizarea populației după criteriul musulman și nemusulman a condus la tensiune și opresiune, disprețuirea culturii creștine europene și a împiedicat orice speranță de integrare a popoarelor cucerite în lumea musulmană. De asemenea, expansiunea teritorială a fost susținută de impozitare, de sistemul funciar, de spahii și de victoriile din campaniile militare. Apariția unor arme și tactici noi, lipsa succeselor militare, pierderea veniturilor unei părți a nobilimii militare otomane au determinat descentralizarea conducerii armatei și au alimentat tulburările de la granițe (Thomas Naff, **The Central Administration, the Provinces and External Relations**, în vol. **Studies in Eighteenth Century Islamic History**, edited by Thomas Naff and Roger Owen, London, 1971, p. 3 și urm; Jean Chagniot, **L'armée turque vue par les écrivains militaires français au dix-huitième siècle**, în *RRH*, XXXIII, 3-4, 1994, p. 391 și urm).

² Nu doar factorii politici externi precum, Imperiul Habsburgic și Rusia au profitat de pe urma șubrezirii capacităților puterii otomane, ci și unele structuri sociale interne. Cea mai importantă dintre acestea, fanarioții au dobândit putere și bogăție prin comerț și finanțe sau în parteneriat cu guvernul otoman (Barbara Jelavich, **Istoria Balcanilor**, vol. I, Iași, 2000, p. 61).

³ Sari'â (legea coranică) interzicea cu desăvârșire învățarea „limbii necredincioșilor” (Ioan

în raporturile politico-diplomatice ale Imperiului Otoman cu diferite state.

Cucerirea otomană a determinat scăderea numărului populației grecești⁴ și, totodată, dispersia sa pe tot cuprinsul Imperiului. Cele mai întinse și compacte comunități s-au înregistrat în șase mari provincii: Moreea (Pelopones), Negropont (Eubea), Epir (sudul Albaniei și vestul Greciei continentale), Selanik (Salonic și cea mai mare parte a Macedoniei), Creta și insulele din Arhipelagul Mării Egee. Fiecare pașă numea reprezentanți în districtele, care compuneau, din punct de vedere administrativ, fiecare pașalic. Sistemul era menit a menține un control eficient asupra populației, de a colecta impozitele și de a realiza actul de justiție atât pentru musulmani cât și pentru ne-musulmani⁵.

Unele regiuni, datorită poziției geografice (situate departe de marile orașe și de principalele linii de comunicație) și al accesibilității (aflate în zone muntoase) nu s-au aflat sub un control strict al autorităților otomane⁶. În schimbul plății regulate a impozitelor insulelor Hydra, Spezia, Mikonos, Poros, Thira, Arhipelagul Dodekanez și părți din insula Creta (Himara și Sfakia) li s-a permis un grad ridicat de autonomie⁷. De asemenea, regiunile Zagorochoria și Kefalochoria (în vestul Greciei continentale), Suli (în Epir), Mani (în sudul Peloponesului) erau aproape independente⁸. Cea mai mare parte a acestor regiuni erau conduse de fruntași locali, primații, care reglementau toate aspectele vieții sociale, repartizau impozitele și exercitau puterea

C. Filitti, **Rôle diplomatique des phanariotes de 1700 à 1821**, Paris, 1901, p. 12). Motivațiile acceptării unui rol diplomatic funcțional în slujba „cuceritorilor” erau dintre cele mai diverse: bogăția unora era sursă de abuzuri, iar participarea la beneficiile puterii putea fi o garanție a securității personale a familiilor și a bunurilor lor; de la ambiția personală, conștientizarea superiorității civilizației lor față de cea otomană, până la ideea utopică de substituire a guvernării sultanului (**Ibidem**, p. 13). Primul mare dragoman al Imperiului a fost Panaghiotis Nikousios (1669). Pentru mai multe informații despre acest subiect vezi lucrarea lui Epaminonda I. Stamatiade, **Biografiile marilor dragomani (interpreți) greci din Imperiul Otoman**, București, 1897.

⁴ Emigrarea lor în diferite zone ale Europei a provocat schimbări semnificative în etnografia Greciei. Coastele Greciei au fost depopulate de frecvențele expedițiilor maritime ale Marilor Puteri. Măsurile punitive ale autorităților otomane contra celor care au colaborat cu inamicii creștini, precum și sistemul timariot au cauzat plecarea masivă a elenilor înspre ținuturi „mai prietenoase”. De asemenea, sub presiunea reprezentanților Porții, populația rurală a abandonat mari districte albanezilor, care au colonizat Beoția, Attica și Megaris (cf., Wayne S. Vucinich, **op.cit.**, p. 612).

⁵ Douglas Dakin, **The Unification of Greece (1770-1923)**, London, 1972, p. 13.

⁶ Barbara Jelavich, **op.cit.**, p. 77.

⁷ Douglas Dakin, **op.cit.**, p. 13.

⁸ **Ibidem**.

judecătorească, după diferite cutume⁹. În restul provinciilor locuite, în majoritate, de etnicii greci a fost instituit un sistem de autoguvernare locală.

Revoluția științifică din secolele XVII și XVIII a introdus în societățile europene forțe care au perturbat stabilitatea elementelor tradiționale¹⁰. Ideile științifice și filosofice iluministe au produs mutații în beneficiul grupurilor sociale care le promovau. Acest succes a fost asigurat de justificarea ideologică adusă nevoii de modernizare în sud-estul Europei¹¹. Aici naționalismul a început a prinde contur de prin deceniul opt al secolului al XVIII-lea, având la bază o serie de factori (condițiile geografice, istorice, politice, sociale, religie, tradiție, cultură, limbaj comun etc). Aceștia au jucat un rol important în accelerarea sau încetinirea procesului de formare a conștiinței naționale a grecilor¹², precum și în definirea identității naționalismului neo-elen. Produs al unei dezvoltări istorice de factură voluntaristă, rațională, planificată¹³, naționalismul grec s-a dovedit a fi extrem de complex.

Tradiția, dezvoltarea economică, urbanizarea și concurența pentru supremație în lumea greacă au evidențiat particularitățile factorului social. Sentimentul dependenței sociale și al apartenenței individului la un anumit grup profesional și la „ritualurile” sale colective s-au conciliat, aparent și temporar, fiind determinați de nevoia de coeziune și de solidaritate, în vederea atingerii obiectivului suprem: obținerea independenței¹⁴. Unele dintre aceste categorii de populație și-au asumat, pe rând, diferite roluri, au promovat diverse valori, au urmărit impunerea unor norme civice și au acționat pentru materializarea aspirațiilor politice. Caracterul eterogen și puternic al vârfurilor ierarhiei sociale, aflate în competiție pentru conservarea, respectiv transformarea mai mult sau mai puțin radicală a realităților existente în cadrul Imperiului Otoman, au reprezentat aspecte semnificative ale mișcării de emancipare a grecilor.

Așadar, caracterul, mijloacele, resursele, orientarea și modul de acțiune al liderilor națiunii neo-elene în perioada propusă au depins în foarte mare măsură

⁹ Veselin Traikov, **Curențe ideologice și programe din mișcările de eliberare națională din Balcani până în anul 1878**, București, 1986, p. 30. În aceste ținuturi, unde tradiția juca un rol foarte important, hotărârile Patriarhiei, precum și cele ale guvernului otoman, întâmpinau serioase dificultăți de punere în execuție (Douglas Dakin, **op.cit.**, p. 14).

¹⁰ Peter F. Sugar, **External and Domestic Roots of Eastern European Nationalism**, în vol. **Nationalism in Eastern Europe**, Seattle, London, 1994, p. 7.

¹¹ Naționalismului din vestul Europei îi corespundeau transformările realităților sociale, economice și politice din centrul și sud-estul Europei (**Ibidem**, p. 9).

¹² Varban Todorov, **State, Nation, Nationalism on the Balkans (Some aspects of theory and practice)**, în *Études balkaniques*, 25, 3, 1994, p. 108.

¹³ Anthony D. Smith, **Naționalism și Modernism. Un studiu critic al teoriilor recente cu privire la națiune și naționalism**, Chișinău, 2002, p. 32.

¹⁴ **Ibidem**, p. 28 și urm.

de structura socială a poporului grec. Comparativ cu alte popoare¹⁵ aflate sub dominație otomană, societatea greacă era puternic stratificată. Această caracteristică se datorează dispunerii periferice a teritoriului lor față de Constantinopol¹⁶. Lipsa resurselor, conformația geografică a teritoriului, ce a împiedicat răspândirea sistemului *ciftlik*-urilor¹⁷, masiva dispunere a populației în insule, dar mai ales în marile orașe, au determinat conturarea unor noi categorii sociale pe lângă cele deja existente. Așadar, dacă unele dintre acestea au urmărit conservarea propriilor lor poziții, sau au profitat de pe urma raporturilor cu „stăpânul otoman”, altele au luat naștere, în mod firesc, din derapajele sistemului administrativ otoman din secolul al XVIII-lea.

Vârfurile societății au fost reprezentate de către fanarioți, Patriarhia din Constantinopol și clerul înalt, întrucât s-au aflat în strânse legături politice cu guvernul central. O poziție importantă a fost deținută de către primați, care reprezentau elementul de legătură între popor și autoritățile otomane din teritoriu. Prin averea obținută din comerț, contactele cu ideile noi vehiculate în Occident, negustorii au constituit burghezia greacă. Baza societății era formată, însă, din țărani, meșteșugari, marinari, preoți, călugări. Abuzurile reprezentanților conducerii de stat, exploatarea fiscală, lipsa mijloacelor de subzistență au alimentat brigandajul *kleftilor*. Pentru stăvilirea acestui fenomen social, autoritățile au permis constituirea unor detașamente de *armatoli*.

Ținând cont de condițiile speciale din Balcani, Biserica greacă a jucat un rol de seamă în cadrul statului otoman, unde dreptul religios era determinant în viața politică internă a populației creștine supuse. Patriarhatul ecumenic¹⁸,

¹⁵ Majoritatea istoricilor consideră că grecii și românii au cunoscut un nivel de dezvoltare superior celorlalte popoare din Balcani (cf., M. Botzaris, **Visions balkaniques dans la préparation de la Revolution grecque (1789-1821)**, Geneve, Paris, 1962, p. 7; Richard Clogg, **Aspects of the Mouvement for Greek Independence**, în vol. **The Struggle for Greek Independence**. Essays to mark the 150th anniversary of the Grek War of Independence, London, 1973, p. 20).

¹⁶ Varban Todorov, **op.cit.**, p. 116.

¹⁷ Deena R. Sadat, **Rumeli Ayanlari; the Eighteenth Century**, în *The Journal of Modern History*, 44, 3, 1972, p. 358.

¹⁸ Cu toate că cele patru Patriarhii orientale (de la Constantinopol, Alexandria, Antiohia și Ierusalim) erau practic egale, Patriarhia din Constantinopol a dobândit, treptat, o poziție superioară, erijându-se în purtătoarea de cuvânt a întregii ortodoxii. Astfel că, în secolul al XVIII-lea, celelalte biserici au ajuns să depindă de aceasta. Încă din 1765, ultimul patriarh sârb, Vasilie Brkić a fost înlocuit de către sultan, ca „infidel”, cu grecul Kalinik, pentru ca la 11 septembrie 1766, printr-un firman special, Patriarhia de la Peć să fie lichidată. Aceeași soartă a avut și Arhiepiscopia autocefală de Ohrida în anul următor, iar diocesele lor au fost subordonate Patriarhiei din capitala sultanilor. Așadar, Patriarhul a grec a devenit conducătorul spiritual a 13 milioane de creștini (Nicolae Ciachir, **Istoria popoarelor din sud-estul Europei**

uzând de privilegiile care i-au fost confirmate¹⁹, și de prerogativele sporite în relația cu populațiile creștin-ortodoxe din cadrul Imperiului, a jucat un rol important, nu doar în plan spiritual, ci și în plan politic, administrativ și legislativ²⁰. Patriarhul era *millet bashi* (conducătorul milletului) și *ethnarch* (șef laic). El a „moștenit” titlul împăraților și odată cu acesta și stema lor (vulturul bicefal). Avea sarcina de a strânge impozitele, de a menține ordinea publică, fiind garantul supunerii și loialității populației față de stăpânirea otomană²¹.

Această uriașă răspundere a fost completată cu atribuții de ordin judecătoresc. Biserica decidea în chestiuni legate de familie, căsătorie și litigiile comerciale dintre creștini²². Infrațiunile de furt și omucidere care nu implicau musulmani deși erau, în teorie, de competența *kadi*-ilor (judecători otomani), în practică, erau judecate tot de către tribunalele ortodoxe²³. Apelul la aceste instanțe de judecată se datora tratamentului echitabil față de părțile implicate, precum și datorită acceptării necondiționate a mărturiilor ca probe în procese²⁴.

Biserica a asigurat o anumită continuitate într-o perioadă când nu erau posibile alte forme de afirmare. În plus, a luptat contra statului otoman pentru a limita, cel puțin, trecerea forțată la islamism întreprinsă în Creta, în Peloponez și în anumite regiuni din Grecia continentală, împiedicând, astfel, consolidarea stăpânirii sultanului în aceste zone. Așadar, menținerea unității religioase a constituit o premisă importantă

în epoca modernă (1789-1923), București, 1987, p. 60 ; Douglas Dakin, **op.cit.**, p. 11 și urm).

¹⁹ Vasilios N. Makrides, **Science and Orthodox Church in 18th and early 19th Century Greece: Sociological Considerations**, în *Balkan Studies*, 29, 1, 1988, p. 268. Patriarhii au fost puternici încă de la începutul cuceririi otomane, fiind considerați „*comme chefs nominaux de la nation grecque*”. Sultanul Mehmet al II-lea nu s-a atins de privilegiile deținute în perioada bizantină (scutirea de impozite a clerului înalt), de prerogativele jurisdicționale (preoții erau judecați de propriile tribunale) și de administrația civilă a populației mai sus menționate. Situația s-a menținut până în anul 1821 (cf., Gaston Isambert, **op.cit.**, p. 18).

²⁰ Mihaila Stăinova, **Des relations entre le Patriarcat oecuménique et la Sublime-Porte au commencement du XVIIIe siècle**, în *Balkan Studies*, 25, 2, 1984, p. 449. Clericii au fost folosiți în treburile administrative încă din timpul marilor cuceriri otomane în Europa. Prin urmare, această tendință a fost permanentizată după cucerirea posesiunilor bizantine.

²¹ Neîndeplinirea acestor atribuții au condus, în anul 1821, la execuția publică a patriarhului Grigore al V-lea.

²² Barbara Jelavich, **op.cit.**, p. 59.

²³ **Ibidem**. În actul de justiție au fost utilizate codurile bizantine (în special **Hexabilis** al lui Constantin Armenopoulos din anul 1345), cutumele locale, legea canonică (**Nomocanon** din anul 1561), scrierile și tradițiile bisericești. În consecință, sentințele ecleziastice (interdicția împărtășaniei, anatimizarea) se îmbinau cu cele administrative și penale (amenda, exilarea, închisoarea) (cf., Douglas Dakin, **op.cit.**, p. 11 și urm).

²⁴ **Ibidem**.

pentru asigurarea succesului în lupta de eliberare a grecilor²⁵.

Deși la aceste funcții îndeplinite de Patriarhie s-au adăugat păstrarea tradițiilor spirituale și culturale ale populațiilor creștine din cadrul Imperiului Otoman, în general, rolul său în cadrul milletului ortodox a fost perceput, în epocă, drept unul negativ²⁶. Cum Biserica era legată indisolubil de sultan a fost afectată de aceleași racile de care suferea și statul otoman, precum venalitatea funcțiilor, corupția clerului, incompetența în administrarea eficientă a propriilor resurse. Din aceste motive datoria Patriarhiei se ridica în 1820 la 1,5 milioane de piaștri turcești²⁷, cea mai mare parte a acesteia urmând a fi lichidată printr-o supra-impozitare. În plus, prin cooperarea realizată cu guvernul otoman, se recunoștea implicit stăpânirea acestuia asupra populației grecești.

Dacă elitele religioase au fost primele elemente grecești care s-au adaptat la noul regim, al cuceritorului, mai mult din rațiuni de autoconservare, elitele laice au găsit condiții de afirmare abia în perioada stabilizării Imperiului. Bogăția obținută din comerț, educația realizată în străinătate, contaminarea cu idei, cu motive filosofice și politice au reprezentat factori de promovare a fanarioților în cadrul sistemului birocratic otoman²⁸. Așadar, elita fanariotă s-a dezvoltat dintr-o simbioză particulară, ce îmbina cultura și civilizația Occidentului cu fondul tradițional bizantin²⁹.

Fanarioții au reprezentat în istoriografie un subiect de vii controverse, sub diferite

²⁵ Un contra-exemplu în acest sens a fost dezbinarea religioasă din rândul albanezilor, fapt ce a împiedicat închegarea unei mișcări unitare de eliberare națională. De asemenea, prozelitismul străin, trecerea forțată la islamism, precum și separarea confesiunilor au reprezentat un impediment în calea unității sârbilor din Bosnia (Veselin Traikov, **op.cit.**, p. 24).

²⁶ Mihaila Staïnova, **op.cit.**, p. 449.

²⁷ Barbara Jelavich, **op.cit.**, p. 60.

²⁸ Incapabil să dezvolte structuri interne eficiente și stabile, care să depășească preceptele coranice, în vederea constituirii unei simbioze musulmano-creștine, Imperiul Otoman a „închiriat”, prin statutul social pe care-l oferea, o serie de creștini pentru diverse activități în serviciul diplomatic al Divanului (Cristian Ploscaru, **Unele considerații privind fanarotismul și regimul dominației otomane la începutul secolului al XVIII-lea**, în *AȘUI*, S.N.-Istorie, XLII-XLIII, 1996-1997, p. 47; Grégoire Cassimatis, **Esquisse d'une sociologie du phanarotisme**, în *Symposium. L'époque phanariote* 21-25 octobre 1970. A la mémoire de Cléobule Tsourkas, Thessaloniki, 1974, p. 160). Elita fanariotă și-a extins treptat, în funcție de necesități, oficiile ocupate în cadrul sistemului otoman, de la dragomanatul Marinei, marele dragomanat, interpret al ministerelor Porții, tronurile din Moldova și Țara Românească, posturile de capuchehaie ale domnilor din Principate, apropiați ai Patriarhiei, până la funcțiile administrative deținute în țările române. Chiar dacă, inițial, au fost legați de cartierul Fanar din Constantinopol, nu putem limita acest grup social doar la persoanele care au rezidat în această parte a capitalei otomane.

²⁹ Cristian Ploscaru, **op.cit.**, p. 49.

aspecte³⁰. De la generalizarea unui tip comportamental³¹ până la reabilitarea³², victimizarea, absolvirea de orice vină și înfățișarea lor drept rezultatul constrângerii Porții³³. Denunțuri, vânzări, calomnii, intrigi, venalitate, duplicitate, exploatarea și persecutarea coreligionarilor, slugărnicia arătată turcilor, lipsa de principii și de scrupule, nimic nu lipsea din arsenalul de mijloace al fanariotului în demersurile sale de parvenire³⁴. Cum în această societate viața nu avea preț, depinzând întotdeauna de capriciile și voința stăpânului otoman, iar asasinatul era justificat, în mod senin, de ambiție, fanariotul dovedea o predispoziție fără seamăn de a sacrifica totul, inclusiv propria viață, pentru obținerea demnităților rezervate de către sultan grecilor din Fanar³⁵.

Dincolo de acest decupaj de „trăsături morale”, fanariotul era prin excelență un diplomat³⁶. Practicile sale erau o armă defensivă ce acționa în primul rând în interesul Imperiului Otoman. Endogamia și nepotismul, cultivate prin trafic de influență și de funcții, legături de interese, politică matrimonială,

³⁰ Pentru mai multe informații despre acest subiect vezi și Andrei Pippidi, **Phanar, Phanariote, Phanariotisme**, în vol. **Hommes et idées du sud-est européen à l'aube de l'âge moderne**, Paris, București, 1980, 341-350; Pann J. Zepos, **La politique sociale des princes phanariotes**, în *Balkan Studies*, 11, 1, 1970, p. 81-90. Mihai Chioveanu, **Acuza de fanariotism: atitudini post-politice și alterități fictive în structurarea identității naționale și a culturii politice la români**, în *Xenopoliana*, VIII, 1-4, 2000, p. 61-71.

³¹ Vezi Marc Philippe Zallony, **Despre fanarioți**, București, 1897, p. 20; A.D. Xenopol, **Societatea și moravurile în timpul fanarioților**, în *Arhiva. Organul Societății științifice și Literare din Iași*, 1889, p. 32 și urm; Idem, **Istoria românilor din Dacia Traiană**, vol. IX (1711-1749), București, 1925, p. 6.

³² Nicolae Iorga, **Cultura română în epoca fanarioților**, București, 1892; Idem, **Roumains et Grecs au cours des siècles**, Bucharest, 1921; idem, **Încercări de a da în Moldova un caracter oficial limbii grecești**, în *Revista istorică*, 2, 1915, p. 33-35; Idem, **Au fost Moldova și Țara Românească supuse fanarioților?**, în *AARMSI*, secțiunea III-a XVIII, 1936-1937, p. 163-181.

³³ A. Daskalakis, **Les phanariotes et la revolution greque**, în vol. **Symposium. L'epoque phanariote** 21-25 octobree 1970. A la mémoire de Cléobule Tsourkas, Thessaloniki, 1974, p. 167-193.

³⁴ Marc Philippe Zallony, **op.cit.**, p. 20; C. Th. Dimaras, **Istoria literaturii neogrecești**, București, 1968, p. 113.

³⁵ Cristian Ploscaru, **op.cit.**, p. 49.

³⁶ Promovat pe tronurile de la Iași și București, drept răsplată pentru serviciile aduse statului otoman, nu a dovedit excelente capacități administrative, ba din contra. Dar chiar și aici funcțiile sale sunt tot de natură diplomatică atât prin legăturile și informațiile schimbate cu propriile capucehaie de la Constantinopol, cât mai ales rețeaua de informatori și spioni întreținuți în diverse capitale europene (Andrei Pippidi, **De ce orientalizare? Din activitatea diplomatică a domnilor fanarioți**, în vol. **Istorie și societate în spațiul est-carpatic (s. XIII-XX)**. Omagiu profesorului Alexandru Zub, Iași, 2004 p. 141 și urm.).

venalitate, corupție erau frecvente și în vestul Europei³⁷.

Fanarioții au racordat politica otomană la realitățile internaționale, facilitând dialogul politic cu Europa și sporind factorii de rezistență ai Porții în fața tendințelor expansioniste ale Marilor Puteri. Dispensând puterea otomană de grijile diplomației ei au devenit o componentă vitală a vieții de stat otomane³⁸. Astfel, au realizat că politica externă a Imperiului a câștigat enorm de pe urma serviciilor lor, în condițiile în care abilitatea lor era pusă în slujba unui stat de care, prin origine, religie și cultura sa, se simțeau străini³⁹.

Așa se explică mentalitatea lor, mult diferită de a unui *raya* (supus creștin) și conștiința apartenenței la o „rasă” care a dat „luminile lumii”, revendicând trecutul ce preceda și succeda Bizanțul⁴⁰. În același timp, au știut să accepte noile realități politice și să înțeleagă evoluția de la antichitatea greacă la Imperiul Otoman, de unde și certitudinea că puterea sultanilor era în declin și că un nou imperiu urma a-i lua locul. De aici și convingerea fermă că aveau capacitatea politică de a modela noul stat în funcție de viziunea lor asupra trecutului, însă, raportată la necesitățile prezentului⁴¹.

Fanarioții erau occidentali în gândire, dar orientali în atitudine. Astfel, susțineau principiile societății ierarhizate care dădeau preponderență clasei conducătoare de factură birocratică și accentuau diferențierea stratificării sociale al cărei rezultat era îndepărtarea poporului de la putere. În cadrul acestei elite s-au formulat două curente de atitudine, legate de pactul de fidelitate: imobilismul și contestarea⁴². Cea mai mare parte a fanarioților susțineau climatul existent în cadrul Imperiului Otoman. Ei credeau în perenitatea puterii lor, lucru dovedit de cerbicia cu care își apărau propriile poziții. Fără a fi o doctrină, gândirea fanariotă legitima rolul asumat în cadrul statului otoman și motiva atașamentul și creditul conferite Imperiului⁴³. Unii dintre ei nu ignorau apelurile la evoluție, la modernizare, dar nici nu aspirau la reforme profunde care să asocieze poporul la putere. Tendințele inovatoare ale fanarioților se limitau la consolidarea unui imperiu care – credeau ei – va fi în curând al lor⁴⁴. În această logică de idei, se

³⁷ **Ibidem**, p. 142.

³⁸ Cristian Ploscaru, **op.cit.**, p. 50.

³⁹ Andrei Pippidi, **op.cit.**, p. 149.

⁴⁰ Grégoire Cassimatis, **op.cit.**, p. 164.

⁴¹ **Ibidem**, p. 165.

⁴² **Ibidem**.

⁴³ Vlad Georgescu, **Istoria ideilor politice românești (1369-1878)**, Munchen, 1987, p. 62.

⁴⁴ Spre sfârșitul secolului al XVIII-lea a existat o competiție, mai mult sau mai puțin discretă, între Patriarhie și fanarioți, pentru supremație asupra lumii grecești, competiție adjudecată de către aceștia din urmă (A. de Juchereau de Saint Denys, **Revolutions de Constantinople, en 1807 et 1808, precedes d'observations generals sur l'état actuel de l'Empire Ottoman**, vol. I, Paris, 1819, p. 154). Datorită numeroaselor sale pârgșii și mijloace politice, aristocrația a

considerau continuatorii puterii sultanului, legitimitate conferită de puternica lor legătură cu Imperiul Bizantin, dar și cu antichitatea clasică. Însăși atitudinea lor din Principatele Române se datora acestei duble preocupări⁴⁵.

Guvernul central prefera să colaboreze cu reprezentanții populației locale decât cu persoane individuale. De aceea, a tolerat o organizare relativ democratică, ce a funcționat paralel, și în același timp, în legătură cu administrația otomană⁴⁶. Câțiva greci scăpând de vexațiunile constante ale pașilor locali au ajuns să servească drept intermediari între proprii compatrioți și „cuceritori”, contribuind semnificativ la menținerea ordinii în districtul aflat sub administrarea lor⁴⁷.

Vârșnicii fiecărui sat alcătuiau un consiliu (*gerousia*)⁴⁸, care alegea reprezentanții din consiliul *vilaetului* (pașalic). Acest organism stabilea delegații (*morayans*) care urmau să se întrunească alături de reprezentanții altor vilaieturi în senatul Peloponesului, unde se stabileau impozitele și se discutau diferite probleme administrative de interes general⁴⁹. Doi dintre membrii acestei structuri, împreună cu doi musulmani constituiau consiliul permanent al pașei Moreea, ce avea sediul la Tripolitza. Totodată, senatul beneficia de privilegiul de a trimite doi reprezentanți (*vekili*) la Constantinopol pentru a se plânde direct Divanului de actele arbitrare ale autorităților precum și de situația din regiune⁵⁰. Organele comunale grecești au fost încurajate să mențină un separatism local, contribuind la diminuarea rezistenței față de dominația otomană și sporirea gradului de apărare față de tendințele de asimilare a cetățeanului grec de către o comunitate mai mare.

Primații⁵¹, numiți *khodja bași* de către turci și *draki* de către greci, erau aleși dintre cetățenii de frunte ai comunității⁵². Această structură de conducere a atins cel mai înalt nivel de dezvoltare, în Pelopones, după anul 1715. Erau mari proprietari funciari⁵³, dețineau magazine, depozite, ferme și un important

ajuns să influențeze semnificativ viața politică, spirituală și economică a grecilor. Din aceste rațiuni, spre sfârșitul perioadei prer evoluționare, reprezentanții burgheziei au încercat să-i determine a-și pune serviciile în slujba mișcării naționale de eliberare.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 166.

⁴⁶ Barbara Jelavich, *op.cit.*, p. 77.

⁴⁷ Gaston Isambert, *op.cit.*, p. 15.

⁴⁸ Douglas Dakin, *op.cit.*, p. 14.

⁴⁹ Barbara Jelavich, *op.cit.*, p. 78.

⁵⁰ Notis Botzaris, *op.cit.*, p. 12.

⁵¹ Erau numiți *arhonți* în mediul rural și *proestes* în mediul urban (cf., Constantin Vacalopoulos, **La structure sociale de la nation grecque avant la Révolution de 1821 (d'après les informations de deux essais inédits de Geoges Lassanis, membre de Philiki Hétairie)**, în *Balkan Studies*, 16, 1975, p. 177 și urm.).

⁵² Veselin Traikov, *op.cit.*, p. 29.

⁵³ Dețineau aproximativ 350.000 de acri dintr-un total de un milion (Douglas Dakin, *op.cit.*, p. 14).

capital. Totodată, au primit și monopolul stângerii de impozite⁵⁴, fapt ce le-a permis să controleze toate aspectele vieții economice din teritoriu⁵⁵. Aveau proprii secretari, preoți, medici, iar poliția (*kapoi*) se găsea în solda lor. Notabilii erau criticați ca grup social pentru implicarea în exploatarea populației și atitudinea conservatoare față de permanentizarea acestui sistem administrativ⁵⁶. Cu toate acestea, populația le solicita, adeseori, ajutorul pentru judecarea pricinilor civile⁵⁷. Ca pătură socială erau divizați în facțiuni familiale care luptau pentru sporirea avantajelor economice și politice⁵⁸.

Indignarea poporului față de exploatarea fiscală, de actele de violență, de abuzurile și de uzurpările de proprietate săvârșite de către primații s-a manifestat prin neconținute răzmerițe. Amploarea și dimensiunea nemulțumirilor populare au căpătat un caracter aparte odată cu apariția *klefiilor* (haiduci)⁵⁹. Acest segment al societății grecești a luat naștere datorită pierderii încrederii în norme și valori, letargiei clasei dominante⁶⁰ și tendințelor voliționale de a provoca modificarea situației existente. Importanța⁶¹ lor ca grup social rezidă în menținerea unei tradiții de ostilitate față de dominația otomană și de „clientela” sa.

Pentru a li se opune eficient autoritățile otomane au permis împărțirea Rumeliei, în 14-18 *armatolikuri* sau *kapitanate*⁶². Detașamentele lor de luptă

⁵⁴ În schimbul acestor servicii beneficiau de privilegiile speciale (scutire la plata haraciului) (cf., Barbara Jelavich, **op.cit.**, p. 65).

⁵⁵ Corupția sistemului le permitea să obțină profituri uriașe în dauna mării mase a populației aflate în subordinea lor.

⁵⁶ Unii autori consideră că sistemul otoman a funcționat datorită acestei „complicități” între musulmani și anumite categorii privilegiate de creștini, printre care s-au aflat și primații (**Ibidem**, p. 65; Wayne S. Vucinich, **op.cit.**, p. 609).

⁵⁷ Izvoarele de drept utilizate erau codul **Hexabilis** al lui Constantin Armenopoulos (1345), legile pământului și cutumele locale (cf., Barbara Jelavich, **op.cit.**, p. 77).

⁵⁸ **Ibidem**, p. 78.

⁵⁹ Richard Clogg, **op.cit.**, p. 8. O premisă importantă a nașterii acestei clase sociale a fost suprimarea, în anul 1685, a sistemului *devshirme* (ridicarea forțată a tinerilor greci și înrolarea lor în corpul de ieniceri al armatei otomane) (Gaston Isambert, **op.cit.**, p. 20). Klefții erau organizați în detașamente de 40-50 de indivizi, specializați în lupta de gherilă (cf. Barbara Jelavich, **op.cit.**, p. 79).

⁶⁰ Traian Stoianovich, **The Social Foundations of Balkan Politics, 1750-1941**, în vol. **The Balkans in Transition. Essays on the Development of Balkan Life and Politics since the Eighteenth Century**, Los Angeles, 1961, p. 303.

⁶¹ Existența unei categorii de populație înarmată a redus, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, uzurpările albanezilor din Rumelia (cf., Douglas Dakin, **op.cit.**, p. 18).

⁶² Căpitanul, care era ales dintre vârstnicii satului sau era ereditar dintr-o familie însemnată, avea în subordine un anumit număr de palikari (Richard Clogg, **op.cit.**, p. 8; Gaston Isambert, **op.cit.**, p. 20).

(*armatoloi*) aveau sub jurisdicție un număr de sate, răspunzând de strângerea taxelor, menținerea ordinii și paza trecătorilor. În fapt, acestea asigurau menținerea puterii khodja bași-lor. Deseori, însă, armatolii treceau de partea poporului și intrau în rândurile klefților, sau cel puțin colaborau cu aceștia⁶³, astfel că, funcționalitatea lor era, în general, nulă.

Odată cu decăderea politică și militară înregistrată de către Imperiul Otoman la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea, când centrul său comercial se deplasează dinspre Asia Mică înspre posesiunile sale europene, Rumelia capătă o însemnătate economică deosebită. Renasc vechile porturi și se afirmă altele noi (Salonic, Ianina, Arta, Valona) în Moreea, Creta, insulele din Marea Egee, Macedonia și Epir. Principalii beneficiari ai acestei noi situații au fost negustorii greci⁶⁴, care au creat companii comerciale și au ajuns să controleze traficul comercial dintre Imperiul Otoman și Europa Centrală⁶⁵.

Expansiunea economică a Imperiului țarist de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea a permis grecilor să ocupe un important segment din piața economică a Rusiei, ce se concentra prin porturile sale de la Marea Neagră⁶⁶. De asemenea, au profitat de criza comercială franceză provocată de revoluție și de Imperiul napoleonian⁶⁷ pentru a confisca rețelele de afaceri dintre Istanbul și vestul Europei⁶⁸. În urma acestor circumstanțe internaționale au ajuns să domine, atât comerțul din Marea Neagră, cât și pe cel din Marea Mediterană.

Noua conjunctură internațională creată de dispariția blocadei continentale

⁶³ În războiul de independență cele două formațiuni paramilitare au colaborat deschis devenind nucleul armatei insurecționare (cf., Veselin Traikov, **op.cit.**, p. 29).

⁶⁴ Ruxandra Moașa-Nazare, **Negustorii greci în cadrul politicii comerciale a Imperiului Habsburgic (secolele XVIII-XIX)**, în *AIPI*, XLI, 2004, p. 229.

⁶⁵ **Ibidem**, p. 228.

⁶⁶ Prin Convenția explicativă a tratatului de la Kuciuk Kainargi, semnată la Ainalî Kavak în data 10 martie 1779, (art. VI) Rusia a obținut „*un libre passage de la mer Noire dans la Blanche, et de la mer Blanche dans la Noire aux vaisseaux marchands russes*” (cf., Ch. de Martens et Ferd. de Cussy, **Recueil manuel et pratique de traits, conventions et autres actes diplomatiques, sur lesquels sont établis les relations et les rapports existant aujourd'hui entre les divers états souverains du globe, depuis l'année 1760 jusqu'a l'epoque actuelle**, Tome premier, Leipzig, p. 165). Numeroși armatori greci au profitat de posibilitatea arborării pavilionului rus pentru a-și proteja vasele lor comerciale de vexațiunile autorităților otomane (Notis Botzaris, **op.cit.**, p. 13).

⁶⁷ Marii proprietari de vase au obținut mari venituri din spargerea blocadelor. Insulele Hydra, Psara și Spezia au construit mari flote comerciale. De exemplu, în anul 1806 Hydra deținea 73 de vase mari și 26 de vase mici ce însumau 15.000 de tone, pentru ca în ajunul războiului de independență numărul lor să se dubleze, la fel și tonajul lor (cf., Richard Clogg, **op.cit.**, p. 12).

⁶⁸ Fernand Braudel, **Timpul lumii**, vol. II, București, 1989, p. 143.

și redeschiderea Europei în fața mărfurilor engleze a determinat o repliere a activităților comerciale ale negustorilor greci înspre estul și sud-estul Europei⁶⁹, astfel că veniturile înregistrate după acest moment n-au mai avut ponderea celor realizate în perioada anterioară. Pierderea unor însemnate avantaje materiale au sporit nemulțumirile față de realitățile existente în cadrul Imperiului Otoman⁷⁰ și au contribuit semnificativ la susținerea mișcării de emancipare națională. În același timp, au reprezentat grupul social cel mai receptiv la înnoire, la modernizare datorită contactului direct cu Occidentul, al asimilării principiilor liberalismului economic⁷¹ apărute și dezvoltate în epoca luminilor și a revoluției franceze.

Dezvoltarea pieței habsburgice interne și măsurile protecționiste luate de către Cabinetul de la Viena i-au silit pe comercianții greci să renunțe la statutul de supuși otomani și să adopte cetățenia austriacă⁷². În această manieră au luat naștere comunitățile grecești din diaspora (Viena, Trieste, Veneția, Livorno, Neapole, 17 orașe din Ungaria⁷³, Breslau, Ancona⁷⁴ alături de cele de la Marsilia, Odesa și din sudul Rusiei⁷⁵). Negustorii rămași în cadrul Imperiului Otoman au reprezentat elementul de legătură între cele două Grecii: diaspora (Grecia temporară) și patria care era în așteptarea renașterii naționale.

Tot de pe urma contextului economic favorabil de la începutul secolului al XVIII-lea au profitat și meșteșugarii. Organizați în bresle specializate, activitatea lor era strict monitorizată de către staroști. În lipsa unei concurențe loiale, trebuia să existe o uniformizare a prețurilor, a calității produselor și a surselor de materii prime. Din rațiuni pecuniare, breslele aveau, adesea, tendința de a restrânge activitatea membrilor lor⁷⁶.

Una dintre premisele participării lor active la mișcarea de emancipare națională a constituit-o contactul cu antreprenorii greci și, odată cu aceasta, iradierea indirectă cu ideile vehiculate în vestul Europei. Așadar, aceste categorii profesionale (meșteșugari, proprietari de manufacturi, negustori) au căutat, din rațiuni practice, o cale de a produce schimbarea.

Pentru a se ajuge în situația de a se pune deschis problema neatârării grecilor, cea mai radicală formă de percepere a schimbării, era necesară

⁶⁹ Ruxandra Moașa-Nazare, **op.cit.**, p. 242.

⁷⁰ Nesiguranța și corupția aparatului de stat, precum și lipsa elementelor care să garanteze o dezvoltare firească a economiei i-au transformat în adversari declarați ai condițiilor existente în Imperiul otoman (cf., Veselin Traikov, **op.cit.**, p. 32).

⁷¹ **Ibidem.**

⁷² **Ibidem.**, p. 244.

⁷³ Richard Clogg, **op.cit.**, p. 13.

⁷⁴ Apostolos E. Vakalopoulos, **Istoria Greciei moderne (1204-1985)**, București, 2004, p. 113.

⁷⁵ Gaston Isambert, **op.cit.**, p. 22.

⁷⁶ Barbara Jelavich, **op.cit.**, p. 65.

ridicarea nivelului cultural al categoriilor sociale cele mai expuse: țăranii⁷⁷, marinarii⁷⁸ și clerul de jos⁷⁹. Starea de sărăcie și de ignoranță în care se găseau aceste grupuri sociale a atras atenția burgheziei, interesată de posibilitatea utilizării lor drept masă de manevră în eventualitatea angajării conflictului propriu-zis cu forțele sultanului.

Mișcarea de emancipare a grecilor a cunoscut forme variate de evoluție și de manifestare. Parcursul său, în continuă căutare a identității și a maximizării înregimentării sociale a fost neunitar, fiind presărat, pe alocuri, cu tensiuni de grup și de structură. Totodată, ea pare o dezvoltare paralelă, pe orizontală, cu rare conexiuni, a diverselor clase sociale ajunse la un anumit stadiu de maturitate a conștiinței.

Cadrul său de manifestare a fost, inițial, în teritoriile grecești aflate sub dominație otomană, unde apăruseră germenii capitalismului, precum și anumite transformări socio-economice⁸⁰. Aici, tendința de dezvoltare culturală nu a cuprins și larga masă populară⁸¹. Dar ceea ce a apărut inițial sub semnul curiozității⁸² s-a transformat cu timpul într-o acțiune mai mult sau mai puțin conștientă de culturalizare, al cărui reflex era, de fapt, lupta pentru câștigarea independenței⁸³.

Sentimentul apartenenței la o comunitate teritorial-etnică, responsabilitatea față de propria patrie, trezirea respectului față de realizările înaintașilor au fost induse printr-un învățământ de factură laică, suplinit de o literatură angajantă și de demersuri

⁷⁷ Nesiguranța politică, lipsa suprafețelor arabile, banditismul l-au redus, mai mult, la condiția unui fermier. Țăranul care făcea parte din sistemul *chiftlikuri*-lor (proprietate funciară a statului și care era considerată drept proprietatea privată a deținătorului său) era supus unor obligații mult împovărătoare, spre deosebire de cel de pe pământul *vakif* (proprietate funciară parținând fundațiilor religioase - Barbara Jelavich, **op.cit.**, p. 65 și urm).

⁷⁸ Marinarii proveneau din micile insule ale Arhipelagului Mării Egee, care se găseau sub conducerea lui *Kapudan pașa* (marele amiral al marinei). Condiția pentru menținerea autonomiei insulelor era perpetuarea sistemului *devshirme*. În fiecare an erau recrutați mateloți pentru flota sultanului. Umilințele, disciplina la care erau supuși de către autoritățile otomane, dar mai ales gândul că aduceau servicii inamicului de moarte al Greciei îi determinau, pe mulți dintre ei, să se înscrie în rândurile piraților (Gaston Isambert, **op.cit.**, p. 21).

⁷⁹ Trăia doar din donațiile enoriașilor, nu era scutit de impozite, iar cea mai mare parte a lor era analfabetă (A. de Juchereau de Saint Denys, **op.cit.**, p. 149).

⁸⁰ Vlad Georgescu, **Ideile politice și iluminismul în Principatele Române 1750-1831**, București, 1972, p. 18; Paul Cornea, **Originile romantismului românesc. Spiritul public, mișcarea ideilor și literatura între 1780-1840**, București, 1972, p. 35.

⁸¹ Vasilios N. Makrides, **Science and the Orthodox Church in 18th and early 19th Century Greece: Sociological Considerations**, în *Balkan Studies*, 28, 1, 1988, p. 280.

⁸² C. Th. Dimaras, **op.cit.**, p. 180.

⁸³ Veselin Traikov, **op.cit.**, p. 27; Cornelia Papacostea-Danielopolu, **op.cit.**, p. 13.

de creare a unei limbi naționale. Educația de factură enciclopedică, ce avea la bază rațiunea și spiritul critic, a angajat o luptă susținută contra ignoranței, obscurantismului, prejudecăților și a superstițiilor întreținute, în mod tacit, de către Patriarhie. Prin apelul la traduceri⁸⁴, după operele autorilor occidentali, se urmărea accelerarea procesului realizării unei literaturi naționale cu un profund conținut ideologic⁸⁵. Renașterea culturală a fost completată și prin apelul selectiv⁸⁶ la tezaurul cultural al Antichității grecești⁸⁷. Plasarea în Hellespont a idealului de viață națională nu avea cum să imprime naționalismului neo-elen un caracter bizantin și prin urmare era exclusă originea medievală a acestuia⁸⁸. Cel mult putea fi vorba de supraviețuirea în mentalitatea unor cărturari a unor frânturi neînchegate de conștiință creștină⁸⁹. Aceste reflexe erau consecința unor manifestări mai agresive ale mișcării de emancipare a grecilor ce tindeau să se considere cea mai cultă populație din cadrul Imperiului Otoman⁹⁰.

Difuzarea ideilor de libertate, progres, drept natural, rațiune, umanism etc. au creat o alternativă ideală, psihologică, la realitatea existentă⁹¹. Mobilizarea spirituală în vederea materializării proiecției mentale, în sens universalist, l-au transformat pe „educator” într-un adevărat conducător al națiunii⁹² întrucât ridicarea poporului prin educație și cultură era percepută ca precondiție a construcției unei Grecii independente⁹³.

⁸⁴ Anna Tabaki, **Les lumières néohelléniques. Un essai de définition et de périodisation**, în *RÉSEE*, XXXVI, 1-4, 1998, p. 150.

⁸⁵ André Mirabel, **Les aspects révolutionnaires des lettres néo-grecques aux XIXe et XXe siècles**, în *RÉSEE*, VI, 4, 1968, p. 558.

⁸⁶ Alexandru Duțu, **Illuminismul sud-est european. Reconsiderarea unei probleme de istorie culturală**, în *Studii*, 28, 7, 1975, p. 1047.

⁸⁷ „Epoca de aur” era privită ca o culme dar și ca un punct de reper (cf., **Ibidem**; D. Popovici, **Literatura română în epoca „luminilor”**, în *Studii literare*, vol. I, Cluj, 1972, p. 13).

⁸⁸ Stephen G. Xydis vorbește de un proto-naționalism în forma unui etnocentrism legat de emergența statului secular (Stephen G. Xydis, **Medieval Origins of Modern Greek Nationalism**, în *Balkan Studies*, 9, 1968, p. 19).

⁸⁹ Ap. Vacalopoulos, **Byzantinism and Hellenism. Remarks on the Racial Origin and the Intellectual Continuity of the Greek Nation**, în *Balkan Studies*, 9, 1968, p. 126.

⁹⁰ Ștefan Bîrsănescu, **Academia domnească din Iași 1774-1821**, București, 1962, p. 11.

⁹¹ Anna Tabaki, **Traduction et interactions culturelles: l'ère des lumières dans le sud-est de l'Europe**, în volumul **Interferențe româno-elene (secolele XV-XX)**, Iași, 2003, p. 103.

⁹² Cornelia Papacostea-Danielopolu, **Literatura în limba greacă din Principatele Române (1774-1830)**, București, 1982, p. 13.

⁹³ Illuminismul din sud-estul Europei era legat de problema națională deoarece crearea națiunii moderne presupunea și existența unui nivel cultural ca educator al spiritului public și, implicit, un factor dinamic al formării conștiinței naționale (Valentin Al. Georgescu, **La philosophie des Lumières et la formation de la conscience nationale dans le Sud-Est de L'Europe**, în

Dar circulația conceptelor și principiilor noi, realizarea unor importante traduceri⁹⁴, din rațiuni pedagogice și culturale, s-a făcut pe fondul sporirii numărului de școli, precum și al numărului de profesori cu studii la universitățile din Paris, Padova, Pisa, Leipzig etc⁹⁵. Toate acestea au contribuit la reciclarea mentalităților de tip feudal⁹⁶ și la crearea omului nou, „iluminat”, capabil să-și asume un rol în crearea statului național.

Până spre 1770 se dezvoltase o gândire social-politică în strânsă legătură cu Biserica⁹⁷ întrucât, încă de la cucerirea otomană, Patriarhia din Constantinopol se erijase în protectoarea învățământului⁹⁸, susținând în mod constant cerințele culturale ale diferitelor grupuri sociale. Nivelul de educație al preoților, negustorilor, funcționarilor le-a permis un anumit grad de înțelegere, atât a condițiilor social-politice existente în Imperiul Otoman, cât și a ideilor noi apărute în Europa. Așadar, renașterea culturală greacă realizată prin valorificarea moștenirii culturale a Antichității clasice grecești a fost completată de scrierile lui Becaria, Marmontel, Fontenelle, Fénelon, Condillac, Mably etc⁹⁹.

Contactul cu operele iluminiștilor occidentali a alimentat un conflict cu Biserica ortodoxă, extrem de hotărâtă în conservarea propriilor poziții în lumea greacă¹⁰⁰, mai ales după contestarea lor de către fanarioți. Atașamentul față de tradiție devenise pentru Sinodul ecumenic garanția supraviețuirii influenței sale, precum și a fundamentelor ortodoxiei¹⁰¹. De aici și reacția puternică a Patriarhiei¹⁰² față de traducerea lui Methodios Anthrakitis¹⁰³, Evghenios

vol. *Les Lumières et la formation de la conscience nationale chez les peuples du sud-est européenne*, Bucurest, 1970, p. 23-42; André Mirabel, *La littérature et la langue, vecteurs de la conscience nationale chez les peuples du sud-est européen*, în *loc.cit.*, p. 19).

⁹⁴ Acțiunea evidenția atât nivelul de dezvoltare ce se dorea a fi atins de către cultura greacă, precum și locul ocupat de către aceasta în raport cu civilizația și cultura occidentală (Paul Cornea, *op.cit.*, p. 96).

⁹⁵ *Ibidem*, p. 179; Ariadna Camariano-Cioran, *Academiile domnești din București și Iași*, București, 1971, p. 18.

⁹⁶ Cornelia Papacostea-Danielopolu, *op.cit.*, p. 17.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 41.

⁹⁸ Apostolos Vakalopoulos, *op.cit.*, p. 91.

⁹⁹ Cornelia Papacostea-Danielopolu, *op.cit.*, p. 19. Diversificarea și laicizarea gusturilor în materie de literatură, învățarea limbilor străine, precum și interesul pentru științe au fost facilitate de iluminism, în general, și de cel francez, în special. Voltaire, Rousseau, Retif de la Bretonne, enciclopediștii (d'Holbach, Helvétius, d'Alembert, Diderot) au ajuns să aibă un impact deosebit asupra grecilor, mai ales prin caracterul radical al operelor lor (*Ibidem*, p. 43).

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 40. Se pare că Patriarhia din Constantinopol a înțeles efectele regenerării culturale, cu mijloace occidentale, asupra stăpânirii otomane, și îndeobște și asupra sa.

¹⁰¹ Vasilios N. Makrides, *op.cit.*, p. 269.

¹⁰² Acești cărturari, cu toate că erau legați de mediul ecleziastic (fiind călugări, preoți și

Voulgaris¹⁰⁴, Nikephoros Theotokis¹⁰⁵ etc. Atitudinea a devenit mai virulentă, mai ales după anul 1790, când, atât sultanul Selim al III-lea, cât și Patriarhul au fost martorii contemporani ai consecințelor aplicării principiului suveranității în Franța¹⁰⁶. Un alt aspect al renașterii culturale combătut de către Biserică a fost introducerea disciplinelor științifice în programa educațională a școlilor. Considerate a fi răspunzătoare de pierderea credinței, de contestarea practicilor ortodoxe¹⁰⁷, de periclitarea mântuirii, de instabilitatea morală sau de distrugerea sistemului de valori a societății, științele ajung să pună în discuție, printre altele,

chiar episcopi), având, în consecință, puternice sentimente religioase, au fost declarați ateii. Neo-aristotelismul lui Corydaleu putea coexista în sistemul lor filosofic cu principiile și concepțiile iluministe occidentale, nu însă și în viziunea exclusivistă a Bisericii (**Ibidem**, p. 280).

¹⁰³ **Ibidem**. Spiritul critic și influența heterodoxă a doctrinei lui Malebranche au fost resimțite în lucrarea sa **Teoria creștină**, ce au determinat, inițial supravegherea educației furnizată de Anthrakitis, urmată mai apoi de condamnare. Recunoașterea vinovăției și renegarea propriei învățături s-au datorat lipsei unor condiții sociale care să articuleze o opoziție puternică în jurul căreia să se fortifice renașterea culturală greacă (C.Th. Dimaras, **op.cit.**, p. 146).

¹⁰⁴ Cornelia Papacostea-Danielopolu, **op.cit.**, p. 40. Fiind un spirit enciclopedic, Evghenios Voulgaris a avut preocupări de istorie, etnologie, muzică, a tradus numeroase tratate științifice și a scris numeroase lucrări de filosofie și teologie. Marea majoritate a acestora au fost tipărite în străinătate (unde a și activat în cea mai mare parte a vieții sale) din cauza mărginirilor și compromisurilor pe care le impunea Patriarhia din Constantinopol. Așa se explică și lipsa prejudecăților de natură spirituală, precum și racordarea sa la curentele epocii în lucrările **Bosforomahia, Eseu asupra toleranței**, precum și în traducerile după operele lui Voltaire, **Memnon și Essai historique et critique sur les dissensions des Églises de Pologne** (cf., C.Th. Dimaras, **op.cit.**, p. 183 și urm.).

¹⁰⁵ Climatul intelectual din Constantinopol l-au silit să se refugieze la Leipzig, unde și-a editat cea mai mare parte a lucrărilor sale de fizică, matematică, geografie și teologie. Dorința de a găsi împlinirea spirituală, dar și de a fi util națiunii sale l-au determinat să activeze la Academia greacă de la Iași, unde a predat fizica. Se pare că influența Patriarhiei era puternică și aici. Acuzând persecuțiile mediilor conservatoare din Moldova, Nikephoros Theotokis s-a retras în Rusia, ca și predecesorul său, Evghenios Voulgaris (**Ibidem**, p. 187 și urm.).

¹⁰⁶ Ariadna Camariano, **Spiritul filosofic și revoluționar francez combătut de Patriarhia Ecumenică și Sublima Poartă**, în *Cercetări literare*, IV, 1941, p. 116; Stranford J. Shaw, **Between Old and New. The Ottoman Empire under Sultan Selim III 1789-1807**, Harvard, 1971, p. 265; Bernard Lewis, **The Impact of the French Revolution on Turkey. Some notes on the Transmission of Ideas**, în *Cahiers d'Histoire Mondiale*, I, 1, 1953, p. 110.

¹⁰⁷ Vasilios N. Makrides, **op.cit.**, p. 273.

inclusiv concepția teologică despre lume¹⁰⁸.

Datorită dominației otomane acțiunile iluminiștilor n-au putut cuprinde un cadru mai general de manifestare, fiind auto-cenzurate sau restricționate¹⁰⁹. Biserica, în baza relațiilor sale de colaborare cu autoritățile otomane, dar și prin intermediul pârgھیilor proprii¹¹⁰, a îngădit posibilitățile de expresie ale cărturarilor și, în consecință, a temporizat dezvoltarea culturală a grecilor.

În aceste condiții, mișcarea de eliberare națională a fost preluată de către diaspora¹¹¹, care i-a imprimat un caracter mult mai organizat, precum și scopuri mai precise. Cel mai de seamă exponent al acesteia¹¹² a fost Rigas Velestinlis¹¹³. Experiența acumulată în diferitele medii¹¹⁴ în care a activat i-a folosit drept

¹⁰⁸ Cornelia Papacostea-Danielopolu, **op.cit.**, p. 18.

¹⁰⁹ C. Th. Dimaras **op.cit.**, p. 188 și urm.

¹¹⁰ Monopolul asupra învățământului creștin-ortodox din cadrul Imperiului Otoman (Ariadna Camariano **Spiritul filosofic și revoluționar francez combătut de Patriarhia Ecumenică și Sublima Poartă**, p. 130), precum și asupra produselor tipografice (Elena Siupiur, **Quelques documents militaires autrichiens relatifs à la fondation de la typographie grecque de Iassy (1812)**, în *RÉSEE*, XV, 3, 1977, p. 509).

¹¹¹ Aceste comunități erau mici democrații în exil în care se conservau sentimentele patriotice, tradițiile grecești și se întrețineau legături, destul de puternice, cu familiile rămase în teritoriile supuse dominației otomane. Totodată era încurajat filelenismul și interesul opiniei publice pentru situația grecilor din cadrul statului „adoptiv” (I.S. Dostian, **L’attitude de la société russe face au mouvement de libération national grec**, în vol. **Les relations gréco-russes pendant la domination turque et la guerre d’indépendance grecque**. Premier colloque organisé par l’Institut d’Etudes Balkaniques et l’Institut d’Etudes Slaves et Balkaniques de l’Académie des Sciences de l’URSS, Thessaloniki, 1983, p. 63 ; Deno J. Geanakoplos, **The Diaspora Greeks: The Genesis of Modern Greek National Consciousness**, în vol. **Hellenism and the first Greek War of Liberation (1821-1830): Continuity and Change**, Thessaloniki, 1976, p. 76 și urm.

¹¹² Chiar dacă în această etapă a mișcării de emancipare a grecilor vom evidenția, cu precădere, activitatea lui Rigas, nu trebuie, însă, înțeles că acesta a acționat singur. Din contra, partea a treia din **Trepiedul moral** a fost tradusă în greaca populară de către Antonios Koroniós, **Noul Anaharsis** de către Georgios Sakelarios, în timp ce tipărirea propriu-zisă a fost realizată de către frații Georgios și Pulios Puliu (L. Vranoussis, **Rhigas un patriot grec în Principate**, București, 1980, p. 150).

¹¹³ Nikolaos J. Pantazopoulos, **Human Liberties in the pre-revolutionary Greek Community System**, în *Balkan Studies*, 30, 1, 1989, p. 15.

¹¹⁴ A fost pe rând secretar al domnilor Nicolae Caragea (1782-1783), Mihail Suțu (1783-1786), Nicolae Mavrogheni (1786-1790), secretar al banului Nicolae Brâncoveanu și al baronului de Langelfeld (fostul serdar Hristodulos Kirlianos) (L. Vranoussis, **op.cit.**, p. 28 și urm.). Pentru mai multe informații despre activitatea lui Rigas vezi studiile Ödön Füves, **The Philike Hetairia of Rhigas and the Greeks of Pest**, în *Balkan Studies*, 12, 1, 1971, p. 117-122; C.M. Woodhouse, **The Macedonian Contribution to the Struggle of Rhigas** în *Balkan Studies*,

exemplu pentru formularea obiectivelor, direcțiilor și mijloacelor unui program concret de regenerare culturală. Sub influența ideologiei revoluționare franceze¹¹⁵, transformarea spiritului neolen s-a realizat printr-o acțiune editorială susținută.

Faptul că programul său a debutat cu lucrarea **Culegere de fizică pentru grecii inteligenți și iubitori de învățătură** (1790)¹¹⁶, ce avea la bază principii pedagogice moderne (printre care și critica), evidențiază tendința înlocuirii, de către rațiune, a superstițiilor și a obscurantismului. Constituirea omului nou, „luminat” nu putea fi desăvârșită decât printr-o reformare a eticii societare, după model occidental¹¹⁷. Tipărirea **Școlii amantilor delicăți** (1790)¹¹⁸, după opera lui Restif de la Bretonne, **Contemporaines mûlées**¹¹⁹, se înscrie în aceste coordonate de transformare a omului și a mediului în care trăiește. Viziunea lui Rigas era legată de fraternitatea și egalitatea dintre greci dezbarate de ipocrizie, diferențe de „castă” și conveniențe societare. Efuziunea sentimentală a protagoniștilor săi era menită a sugera, pe lângă un nou sistem de relații sociale, un alt registru emoțional, și anume patriotismul.

Referirile mai mult sau mai puțin voalate la libertate s-au întetțit în a doua fază a programului lui Rigas (1796-1797), când a tipărit la Viena **Trepiedul moral**¹²⁰. Acum drama personajelor sale se consumă în Grecia, în timp ce

30, 1, 1989, p. 33-42; Ioannis A. Papadrianos, **The Supporters of Rhigas Velestinlis in the Serbian Town of Zemun**, în *Balkan Studies*, 33, 1, 1992, p. 51-55. Istoriografia română nu a lăsat necercetată activitatea acestui personaj, care a avut legături semnificative cu Moldova, dar mai ales cu Țara Românească. A se vedea în acest sens lucrările: Nicolae Iorga, **O scrisoare a lui Rigas**, în *RI*, I, 2, februarie, 1915, p. 35; Nestor Camariano, **Contributions à la bibliographie des oeuvres de Rhigas Velestinlis**, în *Balkanica*, I, 1938, p. 211-229; idem, **Rhigas Velestinlis complètement et corrections concernant sa vie et son activité**, (I) în *RÉSEE*, XVIII, 4, 1980, p. 687-719; idem, **Rhigas Velestinlis complètement et corrections concernant sa vie et son activité**, (II), în *loc.cit.*, XIX, 1, 1981, p. 41-69; idem, **Quelques précisions au sujet de la traduction du drame L'Olympiade de Metastasio, faite par Rhigas Velestinlis**, în *RÉSEE*, III, 1-2, 1965, p. 291-296; Cornelia Papacostea-Danielopolu, **Rhigas Velestinlis et les recherches contemporaines**, în *RÉSEE*, XI, 3, 1973, p. 553-567; Lia Brad-Chisacof, **Rigas comme traducteur-réflexes dans les Principautés Roumaines**, în *RÉSEE*, XXXIX, 1-4, 2001, p. 97-103.

¹¹⁵ Pashalis M. Kitromilides, **Iluminismul neolen. Ideile politice și sociale**, București, 2005, p. 250.

¹¹⁶ Lia Brad-Chisacof, *op.cit.*, p. 97.

¹¹⁷ Pashalis M. Kitromilides, *op.cit.*, p. 252.

¹¹⁸ Lia Brad-Chisacof, *op.cit.*, p. 97.

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 253.

¹²⁰ Este o culegere de poezie dramatică, compusă din trei părți, după traducerile din **L'Olimpiade** de Pietro Metastasio, povestirea **La bergère des Alpes** a lui Jean Francois

conflictul protagoniștilor era menit a sugera spiritul de sacrificiu și solidaritatea umană, puse în slujba patriei¹²¹. Dar patria lui Rigas nu se reducea doar la teritoriile locuite în majoritate de către greci. Unii autori, precum Pashalis M. Kitromilides¹²², au ignorat aspectul pur politic al tipăririi hărților Țării Românești¹²³, Moldovei¹²⁴ și a Greciei¹²⁵, considerând că se încadrează într-o continuare firească a lucrării lui Daniil Philippidis și Grigorios Konstantas¹²⁶, în vederea revelării mediului în care locuiesc grecii. Chiar dacă operele cartografice privind Principatele Române pot fi puse pe seama legăturii cărturarului grec cu mediile politice de la Iași și București, iar Harta Greciei pe seama deșteptării naționale, preocupările ulterioare evidențiază limitările viziunii sale „naționaliste”. **Prosopografia lui Alexandru cel Mare**¹²⁷, **Noul Anaharsis**¹²⁸, **Manifestul revoluționar**¹²⁹ și **Enkolpion**¹³⁰ reliefează opțiunea

Marmontel și idila poetului german Salomon Gessner, **Der erst Schiffer** (*Ibidem*, p. 254).

¹²¹ L. Vranoussis, **op.cit.**, p. 141.

¹²² Pashalis M. Kitromilides, **op.cit.**, p. 257.

¹²³ Intitulată **Noua Hartă a Valahiei și unei părți a Transilvaniei de Rigas Veletinlis Tesalianul, editată pentru Eleni și filoeleni, 1797**, lucrarea conținea și portretul domnului Alexandru Ipsilanti (cf., L. Vranoussis, **op.cit.**, p. 131).

¹²⁴ **Harta generală a Moldovei și a unei părți din provinciile învecinate, de Rigas Veletinlis Tesalianul, editată pentru Eleni și filoeleni, 1797**, conținea portretul domnului Alexandru Callimachi și se întindea din Transilvania până la Nipru (*Ibidem*, p. 132).

¹²⁵ Este sugestiv faptul că **Harta Eladei, în care sunt cuprinse insulele ei și o parte din numeroasele ei colonii din Europa și din Asia Mică cu denumirile vechi și noi acum dintâi editată de Rigas Veletinlis Tesalianul, pentru Eleni și filoeleni, 1797** delimita un spațiu cuprins între Dunăre, Creta, Marea Adriatică, Marea Ionică, Marea Neagră și Asia Mică. Întrucât tipărirea s-a realizat fragmentat, pe prima coală era încadrată **Planigrafia Constantinopolului, a golfului și a strâmtorii lui; cu privescerea sa de la Stavrodromi, cu vecinătățile și cu Saraghiul; cu denumirile vechi și noi, de Rigas Veletinlis Tesalianul, 1796** (*Ibidem*, p. 132 și urm).

¹²⁶ **Geografia**, publicată la Viena în anul 1791 (cf., Cornelia Papacostea-Danielopolu, **op.cit.**, p. 109 și urm.).

¹²⁷ Portretul lui Alexandru cel Mare era încadrat de figurile celor patru generali ai săi, precum și de patru scene din victoriile repurtate în fața perșilor (*Ibidem*, p. 139).

¹²⁸ Lucrarea este o traducere colectivă a cercului de cărturari din jurul lui Rigas (Gheorghios Sakelarios, Vendotis, Nicolidis) după opera **Voyage du jeune Anaharsis en Grèce**, aparținând lui J. Barthélemy (*Ibidem*, p. 152).

¹²⁹ Acesta cuprinde **Proclamația revoluționară, Drepturile omului, Constituția, Thurios** și reprezintă încununarea programului editorial al patriotului din satul Veletinlis. Textul tipărit de către Rigas în anul 1797 nu s-a păstrat, ci doar copii manuscrise după acesta (*Ibidem*, p. 297).

¹³⁰ Manualul de artă militară a fost confiscat de către poliția austriacă înainte de a fi difuzat (cf., Dr. Dimitrios Karamberopoulos, în **Prefața** la lucrarea Rigas Veletinlis,

politică a lui Rigas pentru o republică balcanică¹³¹, în care elementul neo-elen urma să dețină o poziție preponderentă.

Compromiterea acestei etape¹³² a mișcării de eliberare națională a determinat o repliere a strategiilor, a organizării, cât și o revizuire a speranțelor investite în potențialul ajutor al Franței revoluționare¹³³. Totodată, a devenit imperios necesară găsirea unor medii, care să asigure securitatea pentru derularea normală a activităților mișcării de regenerare națională neo-elenă. În acest mod s-a ajuns la concluzia că doar Rusia sau teritoriul său corespundeau din punct de vedere al cerințelor de protecție și al atmosferei prielnice pentru pregătirea insurecționării Greciei¹³⁴.

Scrieri revoluționare. Proclamația revoluționară, Drepturile omului, Constituția, Thurios, București, 1999, p. 15).

¹³¹ Henrick Batowski, **Le mouvement panbalkanique et les différents aspects des relations enter-balkaniques dans le passé** în *Balkan Studies*, I, 1, 1935, p. 331; D. Popovici, **op.cit.**, p. 72; Apostolos E. Vacalopoulos, **op.cit.**, p. 178; Veselin Traikov, **op.cit.**, p. 56; N. Botzaris, **op.cit.**, p. 26; I.C. Filitti, **Frământările politice și sociale în Principatele Române de la 1821 la 1828**, București, 1932, p. 115 și urm. Primul articol din **Constituția** redactată de către Rigas menționa că „*Republica Elenă este una, deși cuprinde în sânul său diferite neamuri și religii; nu privește cu dușmănie diferențele de culte; este indivizibilă, deși râuri și mări despart provinciile sale, care toate alcătuiesc un corp legat și indisolubil*” (s.n.) (cf., Rigas Velestinlis, **op.cit.**, p. 57).

¹³² Pregătindu-și plecarea spre Grecia, și căutând să nu se expună, a trimis lăzile cu manifestele sale revoluționare, însoțite de două scrisori, unui negustor grec din Trieste. Acestea au căzut, însă, în mâinile unui conațional, Demetrius Oeconomou, ce dezaproba proiectele lui Rigas. Afacerea a fost denunțată contelui Brigido care a decis arestarea sa și a celor 17 complici. Autoritățile habsburgice au fost imediat alertate și s-a dispus măsura transferării întregului grup la Viena, în vederea unei mai ample cercetări. Chiar dacă rezultatele cercetărilor indicau faptul că respectivul complot viza anumite teritorii ale Imperiului Otoman, consecințele puteau afecta și provinciile ereditare ale Casei de Austria. În consecință, s-a dispus trimiterea lui Rigas și a altor șapte conspiratori autorităților otomane de la Belgrad, care au procedat la lichidarea lor în noaptea de 24/25 iunie 1798 (cf., N. Botzaris, **op.cit.**, p. 24).

¹³³ Influența franceză n-a fost niciodată atât de profundă, în Grecia, precum a fost cea rusă (Gaston Isambert, **op.cit.**, p. 26).

¹³⁴ În general, grecii n-au abandonat total speranțele în Rusia, ci doar le-au trecut într-un plan secundar, în funcție de circumstanțele internaționale, precum și de orientarea lor politică. De asemenea, nu trebuie pierdut din vedere aspectul religios care lega cele două națiuni, precum și propaganda Curții de la Petersburg direcționată în acest sens (Constantin Papoulidis, **Le Patriarche Oecuménique Serapheim II et les russes**, în *Balkan Studies*, 17, 1976, p. 59; A.-E.N. Tachios, **The National Regeneration of Greeks as seen by the Russian Intelligentsia**, în *Balkan Studies*, 30, 1, 1989, p. 293). Pentru alte aspecte ale imixtunii religioase a Rusiei în Balcani a se vedea articolul aceluiași autor, **Portée Oecuménique du renouveau monastique au XVIIIe siècle**

O primă experiență în acest sens a constituit-o Societatea literară greco-dacică, ce a gravitat în jurul Academiei domnești de la București în perioada 1810-1812¹³⁵. Această instituție reprezenta prima formă de organizare a mișcării de eliberare a grecilor. Structura de conducere, statutul și regulamentul de ordine interioară au creat un cadru de manifestare propice dezvoltării culturale¹³⁶.

Naționalismul neo-elen a avut și un pronunțat caracter lingvistic. Tensiunile din cadrul societății grecești¹³⁷ s-au răsfrânt și asupra inteligenței, care n-a ajuns la un consens în adoptarea unei limbi unitare¹³⁸. Cele mai vii dispute, în acest sens, s-au produs în a doua ședință a Societății literare¹³⁹, unde au fost continuate polemicile virulente care se purtau între intelectuali, prin intermediul corespondenței, broșurilor și a cărților¹⁴⁰. În timp ce arhaizanții, în frunte cu Neofit Ducas, Ștefan Comitas și Codrikas căutau să pună într-o lumină cât mai puternică legăturile cu vechii greci, Moesiodax, Catargi, Christopoulos și cea mai mare parte a cărturarilor de la București, având convingerea că numai o limbă accesibilă poporului poate înlesni procesul formării națiunii, au militat pentru greaca vorbită¹⁴¹. Din dorința de a împăca spiritele, dar și dintr-un orgoliu intelectual, Corais, Vogoridis, Vardalahos recomandau o limbă artificială, purificată de elemente străine¹⁴². Aceste contradicții au complicat orientarea generală a eforturilor de emancipare și au întârziat încheierea unei conștiințe naționale neoeleene. În ciuda acestor dezbateri, membrii Societății, în frunte cu Ignatie de Arta, au impus utilizarea limbii vorbite în toate

dans l'Église Orthodoxe, în *Balkan Studies*, 10, 1968, p. 105-112.

¹³⁵ Nestor Camariano, **Sur l'activité de la „Société littéraire gréco-dacique” de Bucarest (1810-1812)** în *RÉSEE*, VI, 1, 1968, p. 39.

¹³⁶ A fost tradusă **Istoria universală** a lui Anquetil, în timp ce Vardalahos și-a publicat un manual de fizică (1811) și unul de fizică experimentală (1812) (**Ibidem**; A. Camariano-Cioran, **Academiile domnești din București și Iași**, p. 236). De asemenea, Nicolae Sava Piccolos a tradus opera lui Rousseau, **Emil sau despre educație** (1811), iar Dimitrie Darvaris a publicat la Viena **Culegere de înțelepciune** (1811) și **Îndreptarul vieții** (1812) (**Ibidem**, p. 206; Roxane D. Argyropoulos, **Nicolas Piccolos et la Philosophie néohellénique** în *Balkan Studies*, 6, 1, 1966, p. 236).

¹³⁷ Nikolaos J. Pantazopoulos, **Human Liberties in the pre-revolutionary Greek Community System**, în *Balkan Studies*, 30, 1, 1989, p. 10.

¹³⁸ Nicolae Isar, **Principatele Române în epoca luminilor (1770-1830). Cultura, spiritul critic, geneza ideii naționale**, București, 1999, p. 102.

¹³⁹ Cea din 15 octombrie, 1810 (cf., Nestor Camariano, **op.cit.**, p. 44).

¹⁴⁰ Idem, **Athanasios Christopoulos, Sa vie, son oeuvre littéraire et ses rapports avec la culture roumaine**, Thessaloniki, 1981, p. 88.

¹⁴¹ A. Camariano-Cioran, **Academiile domnești din București și Iași**, p. 208; C.Th. Dimaras, **op.cit.**, p. 199 și urm.

¹⁴² D. Popovici, **op.cit.**, p. 16.

manifestările instituției literare, motivând „că luminile erau restrânse la foarte puține persoane, la cele care înțelegeau latina sau greaca veche, în timp ce restul națiunii era în obscuritatea ignoranței. Nu este necesar ca cel care cunoștea limbile menționate să cunoască mai puțin istoria națiunii sale, geografia patriei sale?”¹⁴³. Această convingere puternică nu a fost suficientă pentru a se impune întregii intelectualități asumarea acestor argumente, poate și datorită acuzei lui Corais, că nu avea nici o competență „de a face lege o limbă” și nici „adevărați legislatori comparabili cu autorii și poezii clasici”¹⁴⁴.

Succesul înregistrat de către organismul cultural, chiar și într-o perioadă atât de scurtă de timp, a contribuit la transformarea sa într-un model de organizare, urmat întocmai de către comunitățile grecești din Rusia. În acest context, a luat naștere *Philiki Etairia*. Larga sa aderență se explică nu atât prin fondarea sa pe pământ rusesc¹⁴⁵, cât prin acreditarea susținerii sale de către Cabinetul rus¹⁴⁶. Această falsă speranță îndusă de Xanthos, Scoufas, Tzakalof a reprezentat primul element consistent care a atras ca un magnet un anumit număr de patrioți greci¹⁴⁷.

Trebuie precizat că o parte a istoricilor fil-eleni tind să supraliciteze această etapă a mișcării de emancipare neo-greacă, precum și evenimentele colaterale acesteia. I. Filimon¹⁴⁸, C.A. Vacalopoulos¹⁴⁹, Glynn R. Barratt¹⁵⁰, Andrei

¹⁴³ Nestor Camariano, **Sur l'activité de la „Société littéraire gréco-dacique” de Bucarest (1810-1812)**, p. 45.

¹⁴⁴ **Ibidem**.

¹⁴⁵ Îndreptarea spre teritoriul Rusiei se explică atât prin așteptările față de politica orientală a țarului Alexandru I, cât și prin evitarea oricărei interacțiuni cu politica lui Metternich de rezervare a status-quo-lui în Balcani. De asemenea, aveau convingerea că legăturile spirituale, economice și ideologice cu Imperiul țarilor pot alimenta un fil-elenism de natură a exercita o presiune semnificativă asupra mediilor politice de la Petersburg (Nestor Camariano, **Despre organizarea și activitatea Eteriei în Rusia înainte de răscoala din 1821**, în *SMIM*, IV, 2, 1960, p. 82). Această convingere era alimentată și de existența, în diferite structuri ale administrației rusești, a unui foarte mare număr de greci. Pentru mai multe detalii a se vedea articolul lui Constantin Papoulidis, **Les grecs de Russie au 19e siècle et au début du 20e**, în *Balkan Studies*, 32, 2, 1991, p. 235-263; I.S. Dostian, **op.cit.**, p. 63. Nu trebuie pierdută din vedere ușurința cu care era obținută „supușenia” rusă, ceea ce înlesnea o anumită libertate de acțiune pentru eteriștii care activau în diverse zone ale Europei (cf., Eudoxiu de Hurmuzaki, **Documente privitoare la istoria României**, (în continuare, Hurmuzaki, **Documente**), Vol. X, Documente adunate, adnotate și publicate de Neculai Iorga, București, 1897 p. 416) (doc. 500).

¹⁴⁶ Theophilus C. Prousis, **The Greeks of Russia and the Greek Awakening 1774-1821**, în *Balkan Studies*, 28, 2, 1987, p. 275; Glynn R. Barratt, **Notice sur l'insurrection des grecs contre l'Empire Ottoman: A Russian view of the Greek War of Independence**, în *Balkan Studies*, 14, 1973, p. 68.

¹⁴⁷ Theophilus C. Prousis, **op.cit.**, p. 274.

¹⁴⁸ I. Filimon, **Δοκίμιον ιστορικόν περί τής Φιλικής Εταιρείάς**, Nauplie, 1834, p. 77 și urm.; apud, Constantin Papoulidis, **op.cit.**, p. 240.

¹⁴⁹ C.A. Vacalopoulos, **Probleme in bezug auf das Leben und den Tod von Alexander Ypsilantis**, în *Balkan Studies*, 15, 1974, p. 62.

¹⁵⁰ Glynn R. Barratt, **op.cit.**, p. 51.

Oțetea¹⁵¹ și alții consideră, de exemplu, că *Societatea prietenilor* a avut susținerea țarului Alexandru I și chiar a existat o anumită complicitate între greci și Cabinetul de la Petersburg. Aceasta poate și datorită faptului că era prima asociație a grecilor ce întruhipa și un scop politic. Faptul că a luat naștere abia în 1814 poate fi pus pe seama gradului de maturitate a conștiinței de sine la care a ajuns societatea greacă în al doilea deceniu al secolului al XIX-lea. De asemenea, plasarea sa, atât de târziu, pe linia progresului mișcării de emancipare a grecilor se datorează atât situației interne a Imperiului Otoman, cât și a condițiilor politice din Europa. Atenția și vigilența Marilor Puteri, după anul 1815, prudența manifestată de liderii eteriști în evitarea expunerii și a deconspirării planurilor lor, distanța față de teritoriile care făceau obiectul activităților lor au reprezentat alți factori care au îngreunat semnificativ procesul redeșteptării naționale.

Istoriografia a insistat cu precădere asupra aspectului politic și conspirativ al Eteriei, ignorând aproape complet componenta sa culturală. Preocupările membrilor organizației nu s-au restrâns doar la acțiuni conspirative, ci au continuat „opera” de regenerare culturală a națiunii, atât în comunitățile grecești din sudul Rusiei¹⁵², cât și în cele din întreaga Europă¹⁵³. De exemplu, s-au dat reprezentații la teatrul rusesc din Odessa¹⁵⁴, a fost înființat, în anul 1817, un Gimnaziu Comercial, o tipografie în care s-au tipărit traduceri și sinteze după autori occidentali, precum și lucrări ale lui C. Vardalachos, Gheorghios Ghennadios¹⁵⁵, N. Piccolos¹⁵⁶, Veniamin din Lesbos¹⁵⁷, Gheorghios Lassanis¹⁵⁸ etc.

Activitatea din Rusia a predispus, însă, la o serie de limitări. Acestea s-au tradus prin eșecul închegării unei solidarități naționale la nivelul tuturor

¹⁵¹ Andrei Oțetea, **Tudor Vladimirescu și mișcarea eteristă în Țările Românești. 1821-1822**, București, 1945, p. 123.

¹⁵² Aceste comunități erau foarte bine organizate. S-au înființat școli, librării, spitale, instituții financiare pentru nevoile etnicilor greci și au fost acordate tinerilor burse de studiu (Nestor Camariano, **Despre organizarea și activitatea Eteriei în Rusia înainte de răscoala din 1821**, p. 95).

¹⁵³ Theophilus C. Prousis, **op.cit.**, p. 271.

¹⁵⁴ Au fost citite poeziile lui Rigas, Lassanis, Dracoulis și Orfanos au pus în scenă piesele lui Voltaire, **Mahomed** și **Moartea lui Cezar** etc. (cf., Nestor Camariano, **Despre organizarea și activitatea Eteriei în Rusia înainte de răscoala din 1821**, p. 99).

¹⁵⁵ C.Th. Dimaras, **op.cit.**, p. 220.

¹⁵⁶ **Moartea lui Demostene**, jucată la Odessa în anul 1818 (Roxane D. Argyropoulos, **Nicolas Piccolos et la Philosophie néohellénique** în *Balkan Studies*, 7, 1966, p. 235).

¹⁵⁷ Împreună cu Gheorghios Ghennadios a redactat **Enciclopedia elementară** în șase volume (Ariadna Camariano Cioran, **Academiile domnești din București și Iași**, p. 234).

¹⁵⁸ În anul 1819 a editat drama patriotică, **Grecia și străinătatea**, tragedia **Hermodius și Aristogiton**, precum și unele traduceri după unii autori străini (Metastasio, Alfieri, Voltaire) (C.Th. Dimaras, **op.cit.**, p. 220).

comunităților grecești din Europa¹⁵⁹. De asemenea, aura de mister care înconjura conducerea Eteriei a împiedicat formularea unei poziții concrete a societății, asta și datorită restricțiilor impuse de caracterul subteran al organizației. Lipsa unei propagande particularizate pentru fiecare grup profesional a redus foarte mult gradul de adeziune al grecilor la *Philiki Etairia*¹⁶⁰. Chiar conținutul jurământului depus de către „frații de cruce” indica o tendință de atragere a tuturor categoriilor sociale¹⁶¹, inclusiv a celor aflate în relație de colaborare cu statul otoman (fanarioți, Patriarhie, notabili, *armatoloi*). În plus, Eteria se revendica drept singura societate legitimă care întruchipa idealul național neoelen, de vreme ce era interzisă apartenența membrilor săi la alte organizații de profil¹⁶². Dar ceea ce trebuia să fie o insurecție națională, care să izbucnească în teritoriile etnic grecești, s-a transformat într-o încercare disperată a unor persoane, încă puternic atașate de unele idei medievale.

Adâncile clivaje din societatea greacă au împiedicat realizarea unei coagulări naționale, care să reflecte unitatea de vederi și de acțiune a grecilor. Nu doar Societatea Prietenilor, ci întreaga mișcare de emancipare neogreacă a

¹⁵⁹ George D. Frangos, **The Philiki Etairia: A Premature National Coalition**, în volumul **The Struggle for Greek Independence. Essays to mark the 150th anniversary of the Grek War of Independence**, London, 1973, p. 94.

¹⁶⁰ Întrucât o mare parte a grecilor n-au participat la nici o fază a mișcării putem conchide că Societatea Prietenilor nu a reușit să constituie un partid de unitate națională care să organizeze lupta națională contra otomanilor (**Ibidem**, p. 100).

¹⁶¹ Noul inițiat trebuia să rostească de trei ori un jurământ scurt: „Jur în numele adevărului și al dreptății, în fața ființei supreme, să păstrez (chiar cu sacrificiul vieții mele și suportând chinurile cele mai cumplite) secret întru totul și în purtarea libertății, taina care urmează să mi se explice și să spun adevărul la orice voi fi întreat”. Urma apoi să mărturisească că „cele ce a spus” „sunt și vor fi adevărate și pentru promisiunile mele jur pe sfânta Evanghelie” și să răspundă la zece întrebări privind statutul și situația sa socială. A doua zi, într-o atmosferă masonică (într-un loc secret și întunecos, în fața unei mese și a unei icoane, pe care era așezată o lumânare „convertitul” trebuia să rostească că „această lumânare este singurul martor pe care nenorocita noastră patrie îl ia când fiii săi depun jurământul libertății”) era depus „jurământul cel mare”(cf., Nestor Camariano, **op.cit.**, p. 85).

¹⁶² „Jur în fața lui Dumnezeu celui adevărat de bună voie, că voi fi credincios Eteriei întru totul și pentru toate. Nu voi divulga nimic din semnele sau cuvintele ei, nici nu voi da să înțeleagă vreodată că știu ceva de acestea, nici rudelor, nici duhovnicului meu, nici prietenilor mei. Jur că nu voi intra în vreo altă societate, oricare ar fi ea, nici în vreun legământ obligatoriu, ci chiar orice legământ aș avea pe lume, chiar și cel mai însemnat față de Eterie, am să-l socot ca inexistent” (**Ibidem**, p. 86). Ne punem întrebarea de ce nu s-a sesizat, în epocă, incompatibilitatea dintre prezumptiva funcție de șef al Societății Prietenilor deținută de către Capodistria și aceea de fondator al Societății filomuzelor (al cărei președinte de onoare continua să fie).

eșuat în transpunerea în practică a unui mesaj coerent care să diminueze antagonismul dintre categoriile aflate la baza și la vârful piramidei sociale, și care s-a transformat în timpul războiului de independență într-un conflict civil¹⁶³.

Activitatea societății, încă de la înființare, a fost orientată pe două direcții de acțiune: sporirea numărului membrilor săi și găsirea unor parteneri care prin resurse, mijloace și comuniunea de interese să asigure un important sprijin în vederea realizării obiectivelor grecești. Cum dintre popoarele balcanice sârbii au dovedit, în perioada 1804-1813, reale aptitudini militare și o puternică aversiune față de stăpânul otoman, acestea au constituit motive suficiente pentru ca liderii eteriști să urmărească atragerea lor. Iordache Olimpiotul a fost mandatat pentru a intra în legătură cu Karagheorghe și a obține participarea acestuia la mișcarea eteristă¹⁶⁴. Uciderea revoluționarului sârb, la data de 16 iunie 1817¹⁶⁵, nu a descurajat acțiunile conspirative. În anul 1820 și la începutul anului următor, Alexandru Ipsilanti căuta noi mijloace prin care să-l determine pe Miloș Obrenovici să angajeze națiunea sârbă în slujba Eteriei¹⁶⁶.

Progresele Societății Prietenilor au fost minime în primii ani de activitate (unii autori vorbesc de „înregimentarea” a aproximativ 30 de persoane). Aceasta poate și din cauza faptului că se afla într-o etapă în care se urmărea creionarea unei identități, definirea unor obiective clare, dar și într-o permanentă căutare a mijloacelor de promovare și de atragere a aderenților. Asta explică pe de o parte și problemele interne ale organizației. Manifestarea orgoliilor și ambițiilor personale erau pedepsite exemplar, potrivit dispozițiilor statutare ale organizației¹⁶⁷.

Mecanismele de supraviețuire ale asociației au funcționat și în fața unor amenințări provenite din partea unora dintre membrii săi. „Înșelătoria” fiind în pericol de a fi descoperită prin trimiterea unor emisari la Capodistria care să

¹⁶³ Apostolos Dascalakis, **op.cit.**, p. 18 și urm.

¹⁶⁴ Nestor Camariano, **L'activité de Georges Olympios dans les Principautés Roumaines avant la révolution de 1821**, în *RÉSEER*, II, 3-4, 1964, p. 439; G.-G. Gervinus, **Insurrection et régénération de la Grèce**, Tome premier, Paris, 1863, p. 149.

¹⁶⁵ **Ibidem**, p. 150.

¹⁶⁶ Cf. **Documente privind istoria României. Răscoala din 1821**, vol. IV (**Eteria în Principatele Române**), București, 1960, p. 58 și urm. (doc. 15); p. 65 și urm. (doc. 25). Nu se pune problema unei lupte în sens național, ci de o subordonare a mișcării de emancipare a sârbilor planurilor bizantine ale lui Alexandru Ipsilanti. Acest fapt dovedește, într-un sens mai general, că unii greci nu se mulțumeau doar cu edificarea statului național, ci urmăreau chiar prezervarea și extinderea supremației lor în Balcani.

¹⁶⁷ De exemplu, bănuie de tendințe de uzurpare, în nume propriu, a conducerii Eteriei, ceea ce reprezenta o atingere deosebit de gravă adusă intereselor națiunii, Nicolae Galatis a fost executat (G.-G. Gervinus, **op.cit.**, p. 152).

verifice informațiile eteriștilor, aceștia au încercat, pe cât posibil, să salveze aparențele¹⁶⁸. Când n-au reușit atragerea lor¹⁶⁹, prin utilizarea unor mecanisme de persuasiune și manipulare și corupție, au recurs la asasinat¹⁷⁰.

The Greek Movement for National Emancipation (1789-1821). Stages, Evolution, Characteristics (I) Summary

The historical evolution of the Greeks is linked to the state of affairs within the Ottoman Empire. As the Greek intellectuals' undertakings to stir the national conscience were tethered by the watchful Ottoman authorities and the Constantinople Patriarchy, the national freedom movement moved and weighed more heavily outside Greek borders. The most important initiatives were carried through within the Romanian Principalities, the Habsburg Empire and Russia. The Illuminist influence of such environments lead to the unanimous decision that the cultural awakening of the Neohellenic nation should precede the fight for the liberation of Greece proper.

¹⁶⁸ Neîncrezător în informațiile furnizate de Anthimos Gazis, Petros Mavromichalis (liderul mainoților) l-a trimis la Petersburg pe Kyriakos Kamarinos, cu misiunea expresă de a obține de la presupusul conducător al Eteriei, Capodistrias, informații „suplimentare” privind funcționarea, scopurile și mijloacele societății (**Ibidem**, p. 150).

¹⁶⁹ O parte a eteriștilor din Moreea, adunați la Tripolitza (cu prilejul dezbaterilor privind problemele Peloponesului), au luat decizia de a-l trimite la Petersburg pe dragomanul consulatului rus de la Patras, Paparrigopoulos. Chiar dacă calitatea sa oficială nu putea crea suspiciuni în privința misiunii sale în capitala Imperiului, aceasta n-a rămas secretă prea mult timp, iar Paparrigopoulos a sfârșit prin a fi cooptat în structurile de conducere ale Eteriei (G.D. Iscru, **Revoluția română din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu**, ediția a II-a revăzută și adăugită, București, 1996, p. 40).

¹⁷⁰ Pentru a împiedica răspândirea adevărului despre neimplicarea ministrului de externe al țării, și în consecință, și a Rusiei, Kamarinos a fost asasinat de către Xanthos (cf. G.-G. Gervinus, **op.cit.**, p. 156; Nestor Camariano, **Despre organizarea și activitatea Eteriei în Rusia înainte de răscoala din 1821**, p. 78 ; I. Capodistria, **Projet de réponse à Petro-Bey, chef des Spartiates**, în *Sbornik russkogo istoriceskogo obșcestva*, vol. III, 1868, p. 297-303; apud, Mircea T. Radu, **1821. Tudor Vladimirescu și revoluția din Țara Românească**, Craiova, 1978, p. 167 și urm; **Documente privind istoria României. Răscoala din 1821**, vol. IV, p. 95 și urm; idem, vol. V, (**Izvoare narative**), București, 1962, p. 282, nota 3).